

UO'K: 005.8:316.774

AXBOROT TAHDIDLARNING NAMOYON BO'LISHI VA UNGA QARSHI KURASH ZARURATI**ПРОЯВЛЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ УГРОЗ И НЕОБХОДИМОСТЬ БОРЬБЫ С НИМИ****MANIFESTATION OF INFORMATION THREATS AND THE NECESSITY OF COUNTERING THEM****Suvanov Ilhom Abdixalilovich** Respublika Ma'naviyat va ma'rifat Markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti
Ilmiy kotibi, falsafa fanlari doktori (DSc), katta ilmiy xodim**Annotatsiya**

Maqolada zamonaviy axborot jamiyatida yuzaga kelayotgan asosiy tahdidlar – zararli axborotlar, ong manipulyatsiyasi, kiberjinoyatlar, axborot ekstremizmi va urushlari tahlil qilingan. Axborot oqimining kuchayishi inson ongi va ma'naviyatiga xavf tug'dirayotgani, bunday tahdidlarga qarshi kurashda mustaqil fikrlash va milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiyaning ahamiyati asoslab berilgan.

Аннотация

В статье анализируются основные угрозы, возникающие в современном информационном обществе, – вредоносная информация, манипуляция сознанием, киберпреступность, информационный экстремизм и войны. Обосновывается, что возросший поток информации представляет угрозу сознанию и духовности человека, а также важность самостоятельного мышления и образования, основанного на национальных ценностях, в борьбе с этими угрозами.

Abstract

This article analyzes the main threats arising in the modern information society, such as harmful information, manipulation of consciousness, cybercrime, information extremism, and information wars. It substantiates that the growing flow of information poses risks to human consciousness and spirituality, and emphasizes the importance of independent thinking and education based on national values in countering these threats.

Kalit so'zlar: axborot jamiyati, axborot tahdidi, zararli axborot, ong manipulyatsiyasi, axborot urushi, kiber jinoyatlar, axborot ekstremizmi, axborot terrorizmi, milliy qadriyatlar, mafkuraviy immunitet.

Ключевые слова: информационное общество, информационная угроза, вредоносная информация, манипуляция сознанием, информационная война, киберпреступность, информационный экстремизм, информационный терроризм, национальные ценности, идеологический иммунитет.

Key words: information society, information threat, harmful information, mind manipulation, information warfare, cybercrimes, information extremism, information terrorism, national values, ideological immunity.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatning faol axborot taraqqiyoti, uning har bir sohasi avariya holatida, turli kommunikatsiya texnologiyalarini joriy yetish orqali sodir bo'ladi. "Axborotlar o'zaro ta'siri va to'qnashuvi sohasi siyosiy, ijtimoiy-madaniy, kognitiv jihatdan belgilab qo'yilgan. Axborot makonining ko'p o'lchamliligi, ko'p paradigmasi, raqobatdoshligi har qanday axborot oqimini axborot urushiga aylantirish potensialini o'z ichiga oladi. Axborot oqimida xavfli ijtimoiy-madaniy ta'sir algoritmlarini aniqlash hamda axborot urushlarini olib borish usullari va shakllariga aniqlik kiritish yo'llari hozirgi zamon axborot jamiyatining dolzarb vazifasidir"[1].

Shu o'rinda, "zararli axborotlar tahdidi" jumalari qanday ma'nolarni anglatishini ko'rib chiqamiz. O'zbek tilining izohli lug'atida "zararli" atamasi "kishi ma'naviyatiga, ongiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan, ziyonli" – deb ta'riflansa, "axborot" atamasi "xabar, ma'lumot", "tahdid" atamasi esa "do'q qilish, qo'rqitish, biror falokatning, qo'rqinchli voqeaning sodir bo'lish xavfi, xatar, xavf" – deb izohlanadi"[2]. Demak, zararli axborotlar tahdidi - xabar va ma'lumot orqali inson ma'naviyatiga, ongiga salbiy ta'sir ko'rsatish va xavf-xatar solishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Hozirgi globallashuv va raqamli jamiyat sharoitida axborot tahdidlarining yangi shakllarda namoyon bo'layotgani, ularning yoshlar ongi va ruhiy holatiga ta'siri tobora kuchayib borayotgani kuzatilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari va sun'iy intellekt asosidagi algoritmlar orqali tarqatilayotgan noto'g'ri, manipulyativ yoki zararli mazmundagi axborot mahsulotlari yosh avlodni turli mafkuraviy tahdidlarga duchor qilmoqda. Bu holat esa, axborot xavfsizligi masalasini nafaqat texnikaviy, balki tarbiyaviy, mafkuraviy va huquqiy yondashuvlar asosida hal etish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

O'zbekistonda axborot-mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashishda innovatsion texnologiyalar va zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalanish, shu bilan birga, yoshlar tarbiyasida milliy-axloqiy qadriyatlarining ahamiyatini oshirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatimizda olib borilayotgan mafkuraviy siyosat, ijtimoiy ongni shakllantirish, zamonaviy mafkuraviy muammolarni chuqur tahlil qilish, yoshlar ongini himoya qilish borasidagi izlanishlar O'zbekistonda axborot va g'oyaviy xavfsizlikni ta'minlashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Bu borada A. Bayrieva, A. Mavrulov, M. Quronov, Sh. Paxrutdinov, A. Muxtorov, B. Aliev, B. Amanov, F. Jo'raqulov, O. Musaev, B. A. Begalov, B. Yu. Xodiev, V. Qo'chqorov, G. G'afforova, D. Norqulov, I. Ergashev, Q. Nazarov, S. Otamurodov, M. Musayev kabi olimlarning ilmiy ishlari mazkur yo'nalishdagi dolzarb masalalarni ilmiy-falsafiy, siyosiy va ijtimoiy nuqtayi nazardan yoritishga qaratilgan.

MUHOKAMA

Axborot jamiyatida insonni kutayotgan va u bilan bugun yuzlasha boshlagan yangi muammolar, tahdid va xavf-xatarlarni ro'yxatga olamiz va qisqacha tasvirlab beramiz.

1. Axborot tengsizligi. Axborot jamiyatida inson uchun xavf-xatarlardan biri axborot tengsizligi muammosidir. Ijtimoiy bo'linishning omillari bilimlarning to'rlanishi, avlodi, ishlatilishidir. Axborot jamiyatining barcha a'zolari ham insonga bera oladigan yangi imkoniyatlardan amaliy foydalana olmaydi. Bunday omillarga quyidagilar kiradi: informatsion, shu jumladan, shaxsning lingvistik madaniyati, axborot kompetentligi, ta'lim, shuningdek, inson motivatsiyasi, bilimga bo'lgan intilish va o'z-o'zini o'rganish, o'z rivojlanishi intellektual qobiliyatlari. Agar insonning o'zi axborot jamiyatining faol a'zosi bo'lish istagi bo'lmasa, unda hech qanday texnika unga yordam bermaydi.

"Axborotning mavjudligi yangi bilimlarni yaratish, bilishning yangi yo'llarini ishlab chiqish motivatsiyasini pasaytiradi. Uning hajmi oshishi tufayli bilimlarni rad etish ichki shaxsiy tuzilmalarning yuklamalarning ko'payishiga tayyor emasligidan dalolat beradi. Bu esa, olingan ma'lumotlarning sifati, hajmi va chuqurligini baholash ko'nikmalarining yo'qligida namoyon bo'ladi, bu esa ijtimoiy tengsizlikning oshishiga olib keladi"[3].

2. Ong manipulyatsiyasi. Axborot jamiyatida inson uchun ikkinchi va juda jiddiy xavf televidenie, kompyuter aloqasi, radioaloqa va boshqa axborot tizimlarining global tarmoqlarining rivojlanishi xalq ongiga ta'sir o'tkazish va bu ongni manipulyatsiya qilish uchun ko'p imkoniyatlar yaratishi bilan bog'liq. Ularning aqliy mohiyati bo'yicha, "odamlar juda taklifli va shuning uchun osonlik bilan sub sonscious darajasida maqsadli psixologik ta'sirga duchor bo'ladi. Bu xususiyat ko'p sonli odamlarni boshqarish, illyuzyalar yaratish, yashirincha tanlov erkinligidan mahrum qilish, fikr o'zgartirish, o'ng (ba'zi guruh) yo'nalishda odamlarni rag'batlantirish uchun ishlatiladi"[4]. Ommaviy ong manipulyatsiyasi axborot urushning asosiy elementi hisoblanadi va alohida onga joriy etish bilan asosan bir xil bo'ladi. Uning samaradorligi ishonchli va aniq ko'rinib turibdi. Masalan, turli hokimiyat organlariga saylov kampaniyalari natijalari, shuningdek, televizion dasturlarda juda qimmat reklamadan keng foydalanilayotgani yaqqol ko'rinib turibdi. Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, "televideniya insonga eng kuchli psixologik ta'sir ko'rsatadi. Sababi, video ma'lumot, inson ongiga ta'sir qilishdan tashqari, uning subyektivligiga ham bevosita kirib boradi. Bundan tashqari, odamning o'zi bundan bexavotir va shuning uchun ham o'zini bu ta'sirdan himoya qila olmaydi. Bu, katta darajada, ongni manipulyatsiya qilishning zamonaviy metodologiyasining asosidir"[5].

Internet kabi ma'lumotlarni tarqatishning universal vositasiga ega bo'lgan holda, ommaviy ongni manipulyatsiya qilish texnologiyalari tez rivojlanmoqda va ko'pincha, butunlay kutilmagan tomondan, hatto rivojlangan tanqidiy fikrlashga ega bo'lgan odamlarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim va madaniyat taraqqiyotining o'rtacha darajasiga ega bo'lgan oddiy odamlar bu ta'sirga tobora ko'proq duchor bo'ladi, undan keyin epifaniya yuzaga keladi.

3. Jamiyatni virtualizatsiya qilish. Axborot jamiyatida inson uchun yana bir, hali kam o'rganilgan xavf jamiyatning virtualizatsiyasi deb nomlangan psixologik hodisadir. Uning mohiyati shundaki, haqiqiy jismoniy obyektlar, jarayonlar va hodisalar obyektiv reallikning aks-sadolariga juda o'xshash, ammo, bo'lmagan virtual tasvirlar bilan almashtiriladi. Ijtimoiy makonning virtualizatsiyasi va ijtimoiy tarmoqlar yordamida boshqa odamlarning hayotiga tinimsiz aralashish paradoksali ravishda "olomon ichida" yolg'izlik hissining kuchayishiga olib keladi.

4. Kiber kasalliklar. Axborot jamiyatida inson uchun yana bir, tubdan yangi xavf kiber kasalliklar deb ataladi. Zamonaviy jamiyatda allaqachon ko'pchilik uchun dori vositasiga aylangan televidenie, kompyuter o'yinlari, internetga qaramlik va boshqalarga odamlarning psixologik bog'liqligi shular jumlasidandir. Shafqatsizlik va zo'ravonlikni targ'ib qiluvchi kompyuter o'yinlari bilan ba'zi yoshlarning maniakal qiziqishi ham qo'rqinchli. Ushbu hodisalar bugungi kunda axborot rivojlangan mamlakatlarda eng keng tarqalgan bo'lib, jamiyatni axborotlashtirish jarayonining salbiy natijalaridan biridir. Ushbu jarayon yanada rivojlanib borishi bilan bu hodisalar ham rivojlanadi, deb hisoblash mumkin. Allaqachon, nafaqat giyohvandlik rivojlanmoqda, balki, jiddiyroq kasalliklar alomatlari paydo bo'ladi, masalan, fantomga chalinish sindromi – odamga sumkasidagi telefon jiringlayotgan yoki tebranayotganga o'xshaydi. Yangi kasallikning yana bir misoli. Nomofobiya – "Nomobilefobiya" – uyali telefonsiz qolishdan qo'rqish. Kasallik Amerikadagi ruhiy buzilishlar DSM5 ro'yxatida. Larri Rozen ushbu kasallikning sabablarini inson biror narsani yo'qotishdan qo'rqanidagi asabiy holat oqibati deb izohlaydi.

5. Axborot jinoyati. Axborot jamiyatining shakllanishi axborot jinoyatchiligini rivojlantirish uchun ko'p imkoniyatlar ochadi, bu esa shaxsga, jamiyatga va davlatga qarshi yo'naltirilishi mumkin. Bunga kompyuter jinoyatlari deb ataladi, ular asosan davlat organlari, moliyaviy tashkilotlar va sanoat korxonalarining avtomatlashtirilgan axborot tizimlari ma'lumotlar bazalariga ruxsatsiz kirishga qaratilgan. Ushbu tizimlarda jamiyatni axborotlashtirish jarayonida nafaqat tegishli tashkilotlar faoliyati to'g'risida, balki, mamlakat fuqarolari to'g'risidagi shaxsiy ma'lumotlar, ularning manzillari, telefon raqamlari, mulkiy, daromadi va boshqalar to'g'risida juda ko'p miqdordagi maxfiy ma'lumotlar to'planadi. Bu ma'lumotlar, albatta, jinoyatchilar uchun katta qiziqish uyg'otmoqda va ularning ko'pchiligi allaqachon axborot texnologiyalari mutaxassislarining xizmatlaridan foydalanmoqda.

6. Axborot ekstremizmi. "Axborot ekstremizmining belgisi – fuqarolarning qonuniy manfaatlari, huquq va erkinliklariga jismoniy, moddiy, ma'naviy zarar yetkazishi R.V.Upornikovning tadqiqotlarida ta'kidlanadi"[6].

Axborot ekstremizmining asosiy xarakterli xususiyatlarini keltirib o'tish mumkin: harakatlarning radikalligi; jamiyatga qarshi kurash; mazmunning ma'naviyliigi va axloqsizligi; institutsionallik; siyosiy-huquqiy tafakkurni buzib ko'rilihi.

"Internetdagi ma'lumotlar nafaqat statik "rasm" shaklida taqdim etilishi, balki faollik bilan tavsiflanganligi ham muhimdir", deya ta'kidlaydi tadqiqotchi A.X.Valeev [7].

Axborot oqimi hajmi va tezligi axborot ekstremizmi tashkilotchilari uchun jozibadordir. Ular aslida Internet foydalanuvchilarini shaxsiy qarashlar, mafkuralar, prinsiplar, dunyoqarashni o'zgartirish, individual yoki guruh xatti-harakatlarining o'zgarishiga olib keladigan, shuningdek, ta'sir ko'rsatuvchi partiya uchun foydali bo'lgan jamoatchilik fikrini yaratishga olib keladigan aniq maqsad bilan turli xil munozara va munozaralarga "jalb qiladilar".

Axborot maydonida ekstremistik aloqaning muhim omillaridan biri mish-mishlarning tarqalishi fenomenidir. Ye.M.Kulikov ma'lumotlariga ko'ra, "mish-mishlarni ikki turga bo'lish mumkin: spontan ravishda yuzaga keladi va ijodiy yaratiladi". Spontan mish-mishlar muhim mavzularda "xalq og'zaki ijodi mevalari". Siyosiy masalalar, etnik va diniy mavzular asosida. Ijodiy yaratilgan mish-mishlar axborot urushining aniq texnologiyasi (mikrobloglarni hozir "targ'ib qilish"ning mashhur shakli). Tadqiqotchilar fikriga qo'shilish mumkinki, ijtimoiy tarmoq "Vkontakte" tezda guruh tuzish va "rerosts" va "likes"dan foydalanib, har qanday kontentning ma'lumotlarini tezda tarqatish imkonini beradi.

Tadqiqotchi V.A.Dil (V.A.Diehl) ta'kidlaganidek, "axborot ekstremizmining tarqalishi ekstremistik guruhlar tuzilishining o'zgarishiga olib keldi". Strukturaning "vertikal" turi (odatda bitta rahbar rahbarlik qiladi) "tarmoq" turi bilan almashtiriladi: alohida mablag'ga ega bo'lgan va juda katta hududlarni qamrab oladigan (xalqaro) bir nechta rahbarlar bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, "mustahkamlash omili inson uchun ahamiyatli bo'lgan g'oyalardan foydalanishdir: sog'lom turmush tarzi, oila, imon va boshqalar. Kommunikativ hodisalar spektri juda keng", deb qayd etadi tadqiqotchi A.X.Valeev, bu iste'molchilar jamiyati qadriyatlarining targ'iboti, chiroy, gedonizm va radikal siyosiy loyihalarni targ'ib qilishdir.

7. Axborot terrorizmi. Avtomatlashtirilgan ma'lumot banklarida axborotning foydalanuvchilarga masofadan turib kirishini ta'minlovchi konsentratsiyasi jamiyatni axborotlashtirish jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi, chunki, u axborotdan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Biroq, shu bilan birga, ushbu ma'lumotlarga ruxsatsiz kirish imkoniyati, shuningdek, uning o'g'irlanishi va hatto qasddan buzilishi bilan bog'liq xavflar ham oshib bormoqda. Axborot jinoyatchiligi sohasidagi yangi fenomen axborot terrorizmidir. Buning natijasida, axborot tizimining faoliyati amaliy jihatdan shol bo'lishi mumkin. Ko'pincha, bu holat maxsus tashkil etilgan yirik tarmoq hujumlari natijasida sodir bo'ladi. So'nggi yillarda bunday xurujlar qayta-qayta takrorlanayotganligi kuzatilmog'da. Bunday muammolarni hal qilish uchun shaxsning axborot huquqlari himoyasini ta'minlashning nisbatan yangi yo'nalishlarini takomillashtirish lozim bo'ladi.

8. Ma'lumot uchun jang. Axborot jamiyatining tahdidlari orasida juda o'zgacha o'rin axborot urushi bilan band bo'lib, ularning usullari va vositalari allaqachon nazariy va amaliy jihatlarida juda yaxshi rivojlangan. Axborot urushlari allaqachon siyosat, iqtisodiyot va madaniyat sohasida juda keng tarqalgan va samarali to'qnashuv usulidir. Kelajakda axborot jamiyatining vositalari va institutlari rivojlanishi bilan axborot urushlari mahalliy miqyosda ham, global miqyosda ham yanada keng tarqalib borishini taxmin qilish mumkin.

Axborot urushi odamlarning ongi va qalbi uchun kurashadi, kompyuter texnologiyalarining barcha kuchi bilan, bu faqat vosita. Va maqsad – maxsus tayyorlangan ma'lumotlarni tarqatish orqali ma'lum bir kuchga ega bo'lish uchun odamlar ongini boshqarish. Vaqt o'tishi bilan tinglovchilar bilan shaxsiy aloqa va muloqotning alohida ahamiyati haqida tushuncha paydo bo'ladi. Axborot to'qnashuvida bir-birini quvvatlovchi turli muloqot tizimlarining integratsiyalashuviga asoslangan yangi texnologiyalar paydo bo'lmoqda.

NATIJALAR

“Axborot xurujlarining yolg'on axborot tarqatish, ijtimoiy ongni manipulyatsiya qilish, milliy-ma'naviy qadriyatlarni yemirish, mentalitetga mutlaqo yot bo'lgan qadriyatlarni targ'ib yetish, xalqning tarixiy xotirasini buzish va o'zgartirish, kiberterrorizm kabi turlari keng tarqalmoqda”. Bu jarayonda dunyoning eng qudratli ommaviy axborot vositalariga Si-en-en (SNN), Bi-bi-si (BBS), Reyter axborot agentliklarining imkoniyati yuqori hisoblanadi. “Ular orqali dunyoning istalgan nuqtasidan axborot olib, istalgan nuqtasiga uni uzatish mumkin. Ommaviy axborot vositalari bugun qudratli kuchga aylangan. Ular haqiqatni yolg'onga, yolg'onni esa haqiqatga aylantirish imkoniyatlariga ega. Shu bois, har bir inson axborot olish, undan foydalanish va uzatish madaniyatiga ega bo'lishi shart”.

Insoniyat axborotdan foydalanish madaniyatiga ega bo'lmas ekan, “dahshatli yolg'on”lar izmidan chiqib keta olmaydi. “Bugun Internet butun dunyoni egalladi. Uning ijobiy va salbiy jihatlarini tushunib olish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Hozir dunyo aholisining uchdan bir qismi Internet tizimidan foydalanmoqda. Ularning 12 milliondan ortig'ini O'zbekiston fuqarolari tashkil etadi. Internetga haqiqat manbai emas, axborot olish imkoniyati sifatida qarash lozim. Internet orqali tarqatilayotgan barcha shakldagi xabarlarining chinini yolg'onidan ajratib olish uchun mustaqil fikrlash talab etiladi. Zero, mustaqil fikrlash mafkuraviy immunitet, yuksak ma'naviyat, g'oyaviy va axborot tahdidlariga qarshi kurashning bosh omilidir”.

XULOSA

Xulosa qilganda, jahonda yuzaga kelgan qator tendensiyalar kishilik jamiyatining turli sohalarini tubdan o'zgartirish, axborot tizimlari xavfsizligini ta'minlash va ta'lim-tarbiya jarayonida axborot texnologiyalarini tatbiq etishni taqozo etmoqda. Axborot hajmi, uni saqlash, qayta ishlash va uzatishning texnologik imkoniyatlari kengayib borishi, ulardan jamiyatning barcha tarmoqlarida foydalanishga zamin yaratmoqda.

Axborot-mafkuraviy tahdidlar – bu umuminsoniy qadriyatlarni kamsitish, milliy axloq qoidalarini inkor qilish, mo'tadil qarashlarni pisand qilmaslik, kosmopolit qoidalarini maqtash, yot va begona g'oyalarni mutlaq haqiqat sifatida targ'ib qilish orqali ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini izdan chiqarishga qaratilgan keng qamrovli va uzoqni ko'zlovchi xususiyatga ega bo'lgan maqsadlar majmuidir.

Shaxs xavfsizligini ta'minlash yoki tahdidni bartaraf etish – jamoatchilik ongining holati sifatida qaralib, unda yaxlit jamiyat va alohida shaxs hayotning mavjud sifat darajalari ishonchli, deb

qabul qilinadi. Chunki, u fuqarolarga hozirgi tabiiy hamda ijtimoiy talablarini qondirishi uchun real imkoniyatlar va kelajakka asosli ishonchni beradi.

Axborot tahdidi – ma'naviy tahdidlarning asosiy shakli. Axborot tahdidi deganda, yolg'on-uydirmalar to'qib chiqarish, ularni ommaviy axborot vositalari orqali tarqatish natijasida, salbiy ijtimoiy fikrni shakllantirish tushuniladi.

Axborot jamiyatining shakllanishi axborot jinoyatchiligini rivojlantirish uchun ko'p imkoniyatlar ochadi, bu esa, shaxsga, jamiyatga va davlatga qarshi yo'naltirilishi mumkin. Bu kompyuter jinoyatlari deb ataladi, ular asosan davlat organlari, moliyaviy tashkilotlar va sanoat korxonalarining avtomatlashtirilgan axborot tizimlari ma'lumotlar bazalariga ruxsatsiz kirishga qaratilgan bo'ladi.

Axborot jinoyatchiligi sohasidagi yangi fenomen axborot terrorizmidir. Buning natijasida axborot tizimining faoliyati amaliy jihatdan shol bo'lishi mumkin. Ko'pincha, bu holat maxsus tashkil etilgan yirik tarmoq hujumlari natijasida sodir bo'ladi.

Axborot jamiyatining tahdidlari orasida juda o'zgacha o'rin axborot urushi bilan band bo'lib, ularning usullari va vositalari allaqachon nazariy va amaliy jihatlarida juda yaxshi rivojlangan. Axborot urushlari allaqachon siyosat, iqtisodiyot va madaniyat sohasida juda keng tarqalgan va samarali to'qnashuv usulidir. Kelajakda axborot jamiyatining vositalari va institutlari rivojlanishi bilan axborot urushlari mahalliy miqyosda ham, global miqyosda ham yanada keng tarqalib borishini taxmin qilish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Reshetnikova E.V. Shocking as a form of information warfare.// Информационные войны как борьба геополитических противников, цивилизаций и различных этосов: Сборник трудов Всероссийской научной конференции (г.Новосибирск, 26-27 апреля 2018 г.) / под науч. ред. проф. В.Ш. Сабирова; СибГУТИ. – Новосибирск: СибГУТИ, 2018. – 820 с.

2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006, 1-3-4-том, - Б. 19.

3. Уэбстер Ф. Теории информационного общества Перевод с английского М.В. Арапова и Н.В. Малыхиной под редакцией доктора филологических наук, проф. Е.Л. Вартановой. – М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 2004. – 400 с.

4. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. – М.: 2000. <http://probib.narod.ru/>.

5. Мелюхин И.С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития. – М.: Издательство МГУ, 2002. – 208 с.

6. Упорников Р.В. Политико-правовые технологии противодействия информационному экстремизму в России: автореф. дис. канд. юрид. наук. Ростов н/Д., 2007. URL: <http://www.dissercat.com/content/politiko-pravovye-tehnologii-protivodeistviya-informatsionnomu-ekstremizmu-v-rossii> (дата обращения: 24.03.2018).

7. Валеев А.Х. Борьба с проявлением экстремизма в сети Интернет // Бизнес в законе. 2011.